

LETTRE DE ZUYLEN

BULLETIN VAN HET GENOOTSCHAP BELLE DE ZUYLEN - ASSOCIATION ISABELLE DE CHARRIÈRE

BULLETIN DE L'ASSOCIATION BELLE DE ZUYLEN - ISABELLE DE CHARRIÈRE

Redactieadres: Madeleine Vink, Alexanderkade 13, Amsterdam-1004

Nr. 1 / SEPTEMBER 1976

*'J'écris parce que je ne puis faire autre chose'
(Belle à Constant d'Hermenches, 21 juillet 1764)*

Presentatie

De vice-voorzitter van het voorlopig bestuur, achterneef van Belle, opende de bijeenkomst op het kasteel Zuylen op zaterdag 8 november 1975 met de oprichting van het Genootschap Belle de Zuylen - Isabelle de Charrière. In een korte toespraak gaf hij een uiteenzetting over de enorme groei van de publieke belangstelling voor de grote schrijfster van Zuylen.

Die belangstelling krijgt in de allereerste plaats gestalte in de reusachtige onderneming van de uitgave der Verzamelde Werken, die een jaar te voren aan de pers werd aangekondigd.

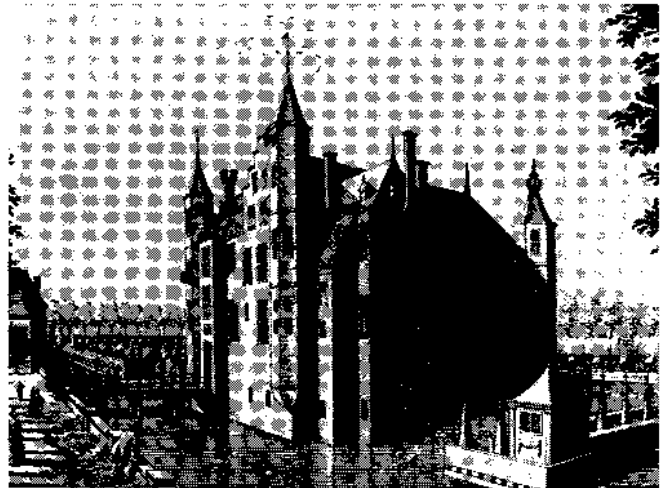
Onze nieuwe vereniging prijst zich gelukkig te weten dat zij de steun geniet van de deskundigen die zich met de uitgave hebben belast. En wij van onze kant hopen zo goed mogelijk al degenen te helpen die aan de verzamelde werken hun krachten wijden.

Maar ons arbeidsterrein is duidelijk gescheiden van dat der verzamelde werken en, hoewel minder nauwkeurig te definiëren, toch niet minder uitgebreid. Afgezien van de heruitgave van haar werk zijn er tal van herinneringen aan het leven van Madame de Charrière die waard zijn behouden, beschermd, geklasseerd en bestudeerd te worden.

Allereerst heeft haar leven zich op twee plaatsen afgespeeld, in Zuylen en in Colombier. Het Slot Zuylen is voor de bewonderaars van Belle een pelgrimsoord van de eerste orde; het wordt bijzonder goed beheerd en krijgt alle aandacht en zorg die het nodig heeft van zijn bestuur, waarmee wij vruchtbare betrekkingen hopen te onderhouden.

Maar er is ook nog Le Pontet in Colombier bij Neuchâtel, waar Madame de Charrière gedurende het tweede deel van haar leven woonde. Op zichzelf bewaart dit huis minder directe herinneringen aan Madame de Charrière, maar het is niettemin, evenzeer als Zuylen, een 'heiligdom' voor onze vereniging. Is de hulp bij het behoud van deze twee monumenten een erg zware taak voor onze jonge vereniging, er zijn nog heel wat meer doeleinden na te streven.

Wij zouden graag voorwerpen met betrekking tot Belle

Zuylen au 18ème siècle par Abraham Rademaker.

Présentation

Le vice-président du comité provisoire, arrière-neveu de Belle, ouvrit la réunion au château de Zuylen, le samedi 8 novembre 1975, en introduisant l'Association Belle de Zuylen - Isabelle de Charrière. Dans une brève allocution, il décrivit l'énorme accroissement de l'intérêt du public pour le grand écrivain de Zuylen. Cet intérêt se concrétise en tout premier lieu par la gigantesque entreprise d'une édition des Oeuvres Complètes, annoncé à la presse l'année précédente. Notre nouvelle association est heureuse de se savoir soutenue par les experts qui se sont chargés de cette publication; et, de notre côté, nous espérons bien pouvoir seconder de notre mieux tous ceux qui travaillent aux oeuvres complètes. Mais notre champ d'action est bien distinct de celui des oeuvres complètes, et n'en est pas moins vaste, étant moins exact à définir: faisant abstraction de la réédition de ses oeuvres, tant de souvenirs de la vie de Madame de Charrière méritent être protégés, conservés, classés et étudiés. En premier lieu, sa vie s'est déroulée à deux endroits, à Zuylen et à Colombier. Le château de Zuylen est pour les admirateurs de Belle, un lieu de pèlerinage de première importance; il est extrêmement bien géré et reçoit toute l'attention et tous les soins dont il a besoin, de son comité d'administration avec lequel nous espérons avoir des rapports fructueux. Mais, il y a aussi le Pontet, à Colombier près de Neuchâtel, la demeure où Madame de Charrière passa

willen verzamelen, maar die zijn helaas uiterst zeldzaam en kostbaar. Wij zien begerig uit naar brieven en correspondentie. Voorts moet er archiefonderzoek worden verricht en dienen archieven soms te worden gecatalogiseerd hier en daar. Wij zouden ook alles in ons bezit willen krijgen wat over Belle is gepubliceerd, boeken, brochures, artikelen, zowel die welke rechtstreeks op haar betrekking hebben als die haar slechts zijdelings vermelden.

Wat wij willen is het stichten van een bescheiden studiecentrum, waar men zich zo volledig mogelijk over Belle, haar leven en haar werk kan documenteren.

Eenmaal per jaar zal een informatie-bulletin verschijnen met het laatste nieuws over haar verzamelde werken, studies, publikaties en telkens een of twee artikelen bevattend over een aspect van Belle's leven, een brief etc.

Het colloquium dat in september 1974 op Zuylen plaatsvond, bracht tal van deskundigen bijeen en werd, mede door het feit dat een groot aantal facetten van Belle behandeld werden, een enorm succes.

Wij zullen geen pogingen doen in de nabije toekomst dergelijke bijeenkomsten te organiseren. Maar een ontmoeting, eens per jaar omstreeks 20 oktober – geboortedag van Belle – zal onze zaak stellig dienstig zijn.

Ik ben dan ook zeer gelukkig hier zoveel vrienden van Belle te mogen begroeten, uit alle delen van het land en zelfs uit het buitenland afkomstig.

Ik hoop dat zij allen leden zullen worden van onze internationale culturele vereniging die de naam zal dragen 'Belle de Zuylen – Isabelle de Charrière'.

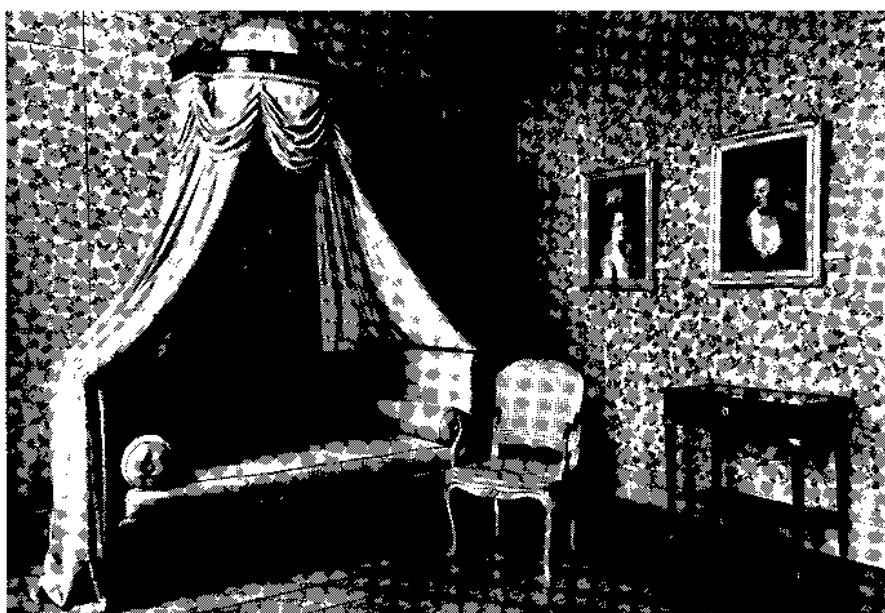
Prof. dr. J. Vercruyse heeft het voorzitterschap van het voorlopig bestuur aanvaard, waarvan de andere leden zijn:

Mr. H. N. C. Baron van Tuyll van Serooskerken, vice-voorzitter; Mevrouw A. C. Cosijn-Gouda, secretaresse-penningmeesteresse; Drs. F. E. A. Batten; S. en P. H. Dubois; Mr. P. Mahillon; F. C. C. Baron van Tuyll van Serooskerken; Mevrouw M. Vink.

H. van Tuyll van Serooskerken

la deuxième partie de sa vie. Ce bâtiment en lui-même conserve moins de souvenirs directs de Madame de Charrière, mais il est, néanmoins, tout autant que Zuylen, un haut lieu pour notre association. Si l'aide à la conservation de ces deux monuments est une bien lourde tâche pour notre jeune association, il y a de nombreux autres buts à poursuivre. Nous aimerions réunir des objets personnels de Belle; hélas, ils sont rarissimes, et coûteux. Les lettres, la correspondance suscitent notre convoitise. Puis, il faudrait faire des recherches dans les archives, les cataloguer ci et là. Nous aimerions posséder tout ce qui a été publié sur Belle, livres, brochures, articles, ceux qui lui sont consacrés directement autant que ceux qui ne font que la mentionner. Ce que nous cherchons, c'est de fonder un modeste centre d'études, où l'on puisse se documenter d'une façon complète sur Belle de Zuylen, sa vie et son oeuvre. Une feuille d'information sera publiée une fois par an, donnant les dernières nouvelles sur les oeuvres complètes, des études, des publications, et contenant un ou deux articles sur un aspect de la vie de Belle, d'une lettre. Le séminaire qui eut lieu en septembre 1974 au château de Zuylen, en réunissant tant d'experts et en traitant tant d'aspects de Belle, fut un énorme succès. Nous ne voulons pas tâcher d'en organiser de pareils dans un proche avenir. Mais une rencontre, une fois par an aux environs du 20 octobre, date de naissance de Belle, servirait bien notre cause. Ainsi, je suis heureux de pouvoir saluer ici tant d'amis de Belle, venant de partout, même l'étranger. J'espère que tous, vous deviendrez membres de notre association culturelle internationale dont le nom sera 'Association Belle de Zuylen – Isabelle de Charrière'. Le comité en est provisoire. Le professeur J. Vercruyse en a accepté la présidence. Les autres membres sont: Me H. N. C. baron van Tuyll van Serooskerken, vice-président; Madame A. C. Cosijn-Gouda, secrétaire-trésorière; Drs. F. E. A. Batten; S. et P. H. Dubois; Me P. Mahillon; F. C. C. baron van Tuyll van Serooskerken; Mademoiselle M. Vink.

H. van Tuyll van Serooskerken

'Si je pouvois être transportée par les airs dans cette petite chambre verte ...' (voir reproduction lettre 9 avril 1800 p. 10).

Waarom schreef Belle de Zuylen in het Frans?

Le texte ci-dessous suivi d'un résumé anglais, a été prononcé par Simone Dubois à la réunion de Zuylen le 8 novembre 1975. Elle y répond sommairement à deux questions qui lui ont été posées plusieurs fois par des compatriotes néerlandais: Pourquoi Belle écrivait-elle en français? Aimait-elle la nature?

Er is de laatste tijd veel over Belle de Zuylen geschreven en gesproken. Een jaar geleden pas, werden hier een vijftiental lezingen gehouden op het Symposium dat door de Werkgroep 18e Eeuw werd georganiseerd, haar muziek werd uitgevoerd en op een tentoonstelling kon men kennis nemen van enkele door haar gemaakte portretten.

Deze manifestaties waren aanleiding in verschillende steden tot bijeenkomsten waarop over haar werk werd gesproken en de radio zond herhaalde malen teksten en muziek van haar uit.

Wat kan ik op dit moment aan dit alles nog toevoegen? Het wachten is thans, dunkt mij, tot de uitgave van haar Verzamelde Werken en Brieven klaar is en het mogelijk wordt om allerlei facetten van deze figuur grondiger te belichten. Daarom wil ik mij nu liever beperken tot het geven van een antwoord op twee vragen, die in verband met Isabelle de Charrière soms worden gesteld en die misschien sommigen onder u ook intrigeren.

De eerste vraag is: waarom schreef Belle in het Frans? De tweede: hield zij van de natuur? Deze tweede vraag brengt ons dan vanzelf bij Zuylen, de plek waar zij in 1740 werd geboren, de gebeurtenis die wij hier speciaal herdenken met een soort tweede geboorte, die van een nieuw genootschap, waarvan de heer Van Tuyll u het doel uiteenzette.

Bij de eerste voorbereidende besprekingen al van dit genootschap, stuiten we op een moeilijkheid, namelijk het gebruik van de taal voor onze bijeenkomsten en voor het Bulletin, dat we van plan zijn uit te geven. Het is niet meer zó vanzelfsprekend als in de 18e eeuw, dat in Nederland een aanzienlijke laag van de bevolking het Frans spreekt en begrijpt. Deze taal, die zo'n grote expansie kende in de 17e en in de 18e eeuw, heeft geleidelijk, sinds 1815 ongeveer, haar invloed hier zien verminderen en thans, door de herstructurering van het middelbaar onderwijs, is zij grotendeels uit het gezichtsveld van de jongeren verdwenen. We kunnen dat zeker betreuren, maar dergelijke veranderingen behoren blijkbaar tot de grote golven van onze geschiedenis. Wij mogen niettemin veronderstellen dat zij die belangstelling hebben voor Isabelle de Charrière niet voor een Franse toespraak of een Franse tekst zullen terugschrikken, want het Frans is nog steeds een zeer levende taal en wordt dicht bij onze grenzen nog steeds door miljoenen mensen gesproken, terwijl het hier schijnt te worden verdreven, tegelijk met het Grieks en het Latijn.

Europa onder Franse invloed

Toen Belle op tienjarige leeftijd een jaar in Genève verbleef en door Zwitserland en Frankrijk reisde, stond Europa al sterk onder Franse invloed. In haar familie werd ook vóór haar vertrek naast Nederlands al Frans gesproken en geschreven. En wat typerend is voor de grote werking van de Franse taal in de 17de en 18de eeuw, is dat zij om zo te zeggen spontaan was. Het heeft heel wat meer moeite gekost in sommige landen om daarna, toen overal het nationale bewustzijn wakker geschud werd, deze invloed weer in te dammen. Verschillende gebeurtenissen hebben destijds bijgedragen tot de verspreiding van het Frans in Europa: de vervanging van het Latijn door het Frans, waardoor het een internationale en diplomatieke voertaal werd; de intolerantie van Frankrijk tegenover de protestanten

Belle de Zuylen (Jacob Maurer - Stichting Slot Zuylen).

ten gevolge waarvan er duizenden het land verlieten en zich in Duitsland, Engeland, Zwitserland, Nederland of andere landen vestigden. Velen gingen in die landen beroepen uitoefenen als uitgever, leraar of dominee. Dat heeft er ongetwijfeld sterk toe bijgedragen dat het Frans zich niet meer beperkte tot de diplomatieke kringen en het milieu van de wetenschap.

Door de Franse Revolutie met haar talloze emigranten en daarna, door overheersing van Napoleon, heeft het Frans zich in verschillende landen kunnen handhaven.

Naast deze grotendeels maatschappelijke en soms woelige oorzaken heeft natuurlijk ook de Franse literatuur van de 17de en 18de eeuw een grote rol gespeeld. Niet gering was het aantal mensen dat het zelfs noodzakelijk vond Frans te leren alleen al om Voltaire en Rousseau te kunnen begrijpen. En wie weet, zal dat nu voor sommigen ook gelden voor Belle de Zuylen.

Ook de vrouwen hebben een belangrijk aandeel gehad in de aantrekkingskracht die van deze taal uitstraalde door hun kunst van het converseren niet alleen in Parijse, maar ook in buitenlandse salons, waar meer vrouwen dan mannen zich deze taal eigen maakten omdat ze die meer verfijnd vonden dan hun eigen taal. Wat men 'le génie de la langue française' heeft genoemd, haar helderheid en zuiverheid, moet toen zeer imponerend hebben gewerkt, want de bekende zegswijze 'ce qui n'est pas clair n'est pas français' dateert uit die tijd.

Het meest frappante voorbeeld van de suprematie van het Frans gedurende de Verlichting vinden we misschien in Duitsland. De Pruisische koning Frederik de Grote wilde alleen maar Frans spreken en schreef zijn gedichten en mémoires in die taal. Aan zijn hof, zoals aan de meeste Europese hoven, werd alleen Frans gesproken. Toen Voltaire voor de eerste maal aan het Berlijnse hof verbleef, noteerde hij dat hij niet het gevoel had zijn land te hebben verlaten, omdat iedereen om hem heen zijn taal sprak!

Dank zij de réfugiés

Over de intolerantie in Frankrijk tegenover de protestanten, aan wie deze grote invloed te danken was, schreef Isabelle de Charrière in een van haar pamfletten: 'La France est glorieuse avec raison de l'empire qu'elle exerce sur la plupart des Nations de l'Europe, en leur faisant parler sa langue, jouer ses comédies & lire ses livres, au point qu'avec le Français beaucoup de gens paraissent des littérateurs passables sans entendre, ni le grec, ni le latin. A qui la France doit-elle cet empire aussi lucratif que glorieux? Car on n'irait pas en foule s'engouer à Paris de vos modes, y répandre son argent en mille manières, si on n'entendait pas la conversation, si on ne jouissait pas des spectacles. A qui, dis-je, la France doit-elle cet agréable empire, qu'elle exerce bien plus sur l'Angleterre, l'Allemagne, & la Hollande que sur l'Italie & l'Espagne, à qui, si ce n'est à ses réfugiés, répandus dans tous les pays Protestans? Sans eux, la Cour de Berlin n'aurait pas été Française, le feu Roi de Prusse n'aurait pas écrit en Français, son frère le Prince Henri, n'aurait pas entendu avec cette finesse les hommages qui lui ont été rendu en France, & n'y aurait pas répondu avec cette sensibilité: Grâce aux instituteurs Français, les enfans Hollandais & Allemands apprennent la Fontaine par coeur, dès qu'ils savent parler; depuis quarante ans, les lettres de M^{de}. de Sévigné sont entre

les mains de toutes les Allemandes, de toutes les Hollandaises, de toutes les femmes de Suisses, un peu bien élevées, & le règne de Louis XIV, leur est bien plus connu qu'aucune partie de l'histoire de leur propre pays. Lirions-nous aujourd'hui Montesquieu, Voltaire, Buffon, vos Edits, vos Mémoires, vos remontrances, si votre langue ne nous était pas familière, si votre pays n'était pas une seconde patrie pour la plupart d'entre nous?' (Observations et Conjectures Politiques: Sur l'Edit concernant les Protestans, Lettre 6).

Ook Belle heeft in haar kinderjaren La Fontaine van buiten geleerd en ze reisde, zoals ze schrijft, nooit zonder Racine of Molière in haar koffer. Na haar verblijf in Zwitserland en Frankrijk ging ook bij haar het Frans overheersen. Aan enkele familieleden schreef ze nog wel in het Nederlands, maar die brieven zijn helaas niet teruggevonden: 'Je me suis hâtée', zegt ze daarover, de le faire de mon mieux que j'ai pu. Les h w g b n'y sont pas épargnés, non plus que les t k'. (Fragment: **Sainte-Beuve**: 'Poètes et romanciers modernes de la France', 'Madame de Charrière', XXXII, Revue des deux Mondes, 15 mars 1839).

Versmelting van twee culturen

Wat lag er onder de omstandigheden zoals ze toen waren meer voor de hand voor Belle die als ideaal had, 'd'être du pays de tout le monde', dan dat zij in het Frans zou schrijven en publiceren, de taal waarvan ze toen terecht dacht dat het de Europese taal zou worden. Hoeveel zijn er later niet geweest – en zijn er nog – die om soortgelijke redenen het Engels kozen, niet alleen op het gebied van de wetenschap, maar ook op dat van de letteren.

Moeten wij het met de tijdgenoot van Belle de Zuylen, Frans van Lelyveld, de oprichter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, betreuren dat Belle niet in het Nederlands schreef, omdat nu het Frans steeds meer uit ons kennispakket verdwijnt? Ik geloof het niet. Integendeel. Zij is een unieke vertegenwoordigster in onze letteren van een periode waarin Nederland sterk de invloed van het Frans onderging en ze heeft door een versmelting in haar taal van twee culturen een bijzonder accent bereikt.

En onder taal versta ik dan die specifieke en fundamentele persoonlijke uiting, die als tekst en communicatie een functie in de menselijke maatschappij vervult. Die functie hangt nauw samen met het wezen van haar geschriften, en het is evident dat er een essentieel verschil bestaat tussen wetenschappelijk, alledaags en literair taalgebruik. Dat verschil ligt niet in de misvatting, die tegenwoordig zo verspreid is, dat literatuur alleen maar met mooischrijverij van doen zou hebben en dat een tekst uitsluitend op haar informatieve betekenis dient te worden gewaardeerd. Het verschil ligt juist in de dubbelzinnigheid, de meerduidigheid van de taal, in de expressieve lading die de gevoelens, de instelling, de opvatting van de auteur draagt. Madame de Charrière heeft die mogelijkheden in harmonie met haar gevoels- en intellectueel leven, toen sterker gevonden in het Frans dan in het Nederlands.

Toen ze zestien was schreef ze aan haar gouvernante dat zij zich een stijl wilde eigen maken die niet de indruk wekte er een te zijn. Mlle Prevost reageerde hierop met

de juiste opmerking dat zij dan wel naar het hoogste streefde dat er op dit gebied te bereiken is. Toen later een tante van Belle *Mistriss Henley* en *Les Lettres Neuchâtelaises* had gelezen, schreef zij op 11 augustus 1784 aan Vincent: 'Je me disois continuellement non comme Voltaire disoit de La Fontaine *il n'est que naturel*, mais avec admiration, *que cela est naturel*. Je me flatte que nous recevrons une suite aux lettres Neuchâtelaises'. Die natuurlijkheid is de kracht van haar stijl die nu nog velen fascineert.

Indien Belle niet in het Frans had geschreven, dan zouden er naar alle waarschijnlijkheid de laatste jaren géén proefschriften aan haar zijn gewijd in Italië, Zwitserland, Engeland en Amerika; er zouden zeker op het ogenblik niet zóveel studies over haar worden geschreven. Met andere woorden: de kans is groot dat zij niet 'ontdekt' had behoeven te worden als een schrijfster van internationaal niveau. Het is een feit dat haar taal, evenals die van Voltaire, Diderot en Rousseau voor de twintigste-eeuwse lezer niet is verouderd, wat met het achttiende eeuwse Nederlands wel het geval is.

Hoe belangwekkend een schrijfster als Betje Wolff bijvoorbeeld ook is, haar taal is voor een lezer van vandaag zonder twijfel moeilijk, minder soepel. En Betje Wolff schreef zeker minder gekunsteld dan haar tijdgenoten. Dat lag aan het Nederlands, dat pas enkele decennia later, met Multatuli, een nieuw evenwicht vond met de natuurlijke taal.

Buiten de talrijke brieven die Belle op Zuylen schreef, waarvan slechts een gedeelte anderhalve eeuw later is verschenen, publiceerde ze hier maar een korte novelle *Le Noble*. We weten wel dat zij toen meer novellen schreef, en ook een toneelstuk, maar tot nu toe is daar helaas niets van teruggevonden.

Wat *Le Noble* betreft is het wel interessant er aan te herinneren dat de Duitse filosoof Jacobi dit werkje in 1771 liet herdrukken met een inleiding van zijn hand, waarin hij het Duitse publiek belachelijk wilde maken omdat het zijn eigen auteurs nog slechts via Parijs in vertaling las. Hij vergat alleen dat ook Belle in een taal schreef die de hare niet was.

Belle en het Nederlands

Nederlandse teksten van haar hand zijn niet bekend. Wel gebruikt ze in haar brieven van tijd tot tijd eens een Hollands woord, meestal om iets te benadrukken. Over de heer De Charrière bijv. zegt ze in een brief aan Ditie (13 mei 1771): 'Je trouve Monsieur de Charrière trop *ordentelijk*, trop *overlegend*, of aan Vincent (oktober 1788): 'Je souhaite et j'espère que vous ne m'en avez pas su mauvais gré, même dans le *innerste* de votre coeur'. Sprekend over haar passie voor de muziek en die van Vincent voor de schilderkunst: 'J'ai souvent comparé votre *liefhebberij* et le mien' (20 april 1790), en over zijn collecties: 'Je crois, quant aux tableaux, vous avoir proposé de m'envoyer et céder à prix d'achat ceux que vous *afdanke*' (16 januari 1792).

Zijn zoon, Willem René, die haar raadpleegt over zijn studies tracht ze op te monteren met: 'Volontiers, mon ami, je vous *opwinderai*, je suis une assez bonne *opwindeuse*; voici ce que *l'opwindeuse* vous présente quant au latin' (30 mei 1797). Ze spoort hem ook aan zijn tijd niet te verdoen: 'Ne *keuvelez* pas, ne *sommeillez* pas, ne *lanternez* pas'. Later beklagt ze er zich over dat hij haar nietszeggende brieven schrijft: 'Lieve poes, zo een drooge briefwisseling zal ons schielijk vervelen. 't Is als tusschen twee vreemde mensen. Ik en weet niets meer van U. Wordt uw tijd vaardig besteed, of

'Le Pontet' á Colombier.

weggetalmd? Zijn er allerlei mutsen, borstrokken, koussen, cravatten voor handen, of niets als het beknopte nodige; zijn de kleine vaniteuze hypocondrien verdweenen of niet, ik ignoreer alles, & juffrouw Gaullieur heeft mij een meer om 't lijf hebbende brief geschreven als de Uwe is. Haar brief is wel met aandoening en een volle kop geschreven'. (17 oktober 1800).

En in een andere brief: 'Mijn Miss [haar hondje] is charmant en ieder dag meer aangehaald door M. de Ch. Zij word ook wijzer, slimmer en zagzinniger. Zij bederft niets, en ik kan haar een been uyt de mond neemen zonder ze kwaad te maaken. Ik heb reeds aan Uw moeder gezegd hoe content ik was met Arent's brief. Taal, stijl, ziel alles is wel' (10 mei 1800).

Ik geloof dat deze voorbeelden volstaan om u ervan te overtuigen dat ze het Frans beter beheerste dan haar moedertaal. Toch lijkt het mij voor een goed en zuiver inzicht in de situatie, gewenst hieraan toe te voegen, dat men verkeerd zou doen dit te interpreteren als een *francophilie à tort et à travers*. Het kwam zeker niet omdat ze meer van Frankrijk hield dan van haar vaderland, maar omdat ze door het voermiddel van een internationale taal de barrières tussen de verschillende landen wilde doorbreken. Over een Franse emigrant die in Colombier verbleef, Camille de Roussillon, schreef ze aan Benjamin Constant: 'Je tâche de le rendre moins exclusivement françois qu'il n'est, car il ne faut pas être trop de son pays. Je ne suis pas françoise: c'est de temps en temps un défaut en moi pour lui. Et il est François, ce qui est aussi quelquefois (entre nous soit dit) un défaut en lui pour moi. Vous et moi, nous n'étions d'aucun pays quand nous étions ensemble'.

De taal van Isabelle de Charrière, die volgens Sainte-Beuve de mooiste taal van Versailles evenaarde, verdient in elk geval een afzonderlijke bestudering. Zoals ook trouwens het thema van de tweede vraag die ik hier vandaag vluchtig zal proberen te beantwoorden: hoe was de verhouding van Belle de Zuylen tot de natuur?

Invloed van Rousseau

Op Zuylen had Belle als kind een eigen stukje tuin dat zij zelf verzorgde: 'je vous trouve heureuse d'avoir un jardin à cultiver', schreef Mlle Prevost haar: 'je pense toujours au courage avec lequel vous attaquiez un cep à l'époque des vendanges'.

Wanneer men de brieven van Jeanne-Louise Prevost leest, bemerkt men duidelijk hoe groot de invloed van deze gouvernante op de hele vorming van Belle is geweest en hoe zij ook haar aandacht op de natuur richtte. Er is dikwijls sprake in van de 'eenvoud van het leven buiten' of van 'le spectacle de la nature si admirable en tout point pour un être qui pense'. Jeanne-Louise Prevost had een grote bewondering voor Rousseau en zij schreef aan Belle dat ze heel trots was een stadgenoot van hem te zijn: 'Je voudrais pouvoir ôter 30 années à mon compatriote: il est une raison de plus pour moi d'aimer ma patrie'.

Ook Belle ondergaat in de eerste periode van haar leven sterk de invloed van Rousseau. Later veranderde deze bewondering in verwondering. Na haar huwelijk werd Pierre Alexandre Du Peyrou een van haar beste vrienden. Deze was met Rousseau bevriend geweest en hij was diens executeur-testamentaire. Door hem is Isabelle de Charrière toen nauw betrokken geweest bij de postume

uitgave van *Les Confessions* en in een brief zegt ze te moeten bekennen steeds opnieuw verbaasd te staan over deze vreemde man, die het ene ogenblik haar bewondering en het volgende haar ergernis wekt. Maar in haar jeugd en na haar verblijf in Zwitserland, vond ze in zijn *Nouvelle Héloïse* beschrijvingen terug van landschappen waarvan ze zelf zo genoten had, en hoewel ze graag op Zuylen verbleef, liever dan in Utrecht, waren haar gedachten vaak in het land waar de natuur zo'n indruk op haar had gemaakt. Toen ze 24 was schreef ze aan baron Van Pallandt, een leeftijdgenoot met wie haar ouders haar graag hadden zien trouwen: 'Ma lecture c'est Rousseau, son Heloise. Mes pensées et mes souhaits se tournent vers les vertus que je pourrais acquerir, le bonheur que je pourrais goûter dans ce meme país choisi pour la scene du roman et choisi en effet par la nature pour être la scene la plus brillante de ces beautés' (27 maart 1765).

's Morgens in alle vroegte wandelde ze in de tuinen van Zuylen: 'Je me promène tous les matins pendant une heure avant que le soleil ait confondu les gouttes de rosée. On dirait qu'on m'a donné l'inspection des ouvrages publics des araignées tant je les examine curieusement', schreef ze aan Constant d'Hermenches. 'Je croyois ne pas aimer la nature parce que je lis sans beaucoup de plaisir les descriptions de l'aurore et du printemps dans les poètes. Dieu merci, je me trompois. La nature est fort au-dessus des descriptions; elle parle au coeur un langage que les poètes imitent mal ou qui chez eux ne fait plus son impression, pour avoir été répété trop souvent' (7 septembre 1767).

Natuur en kunst

In Zwitserland, voor haar zo ongeveer het beloofde land, geniet ze na haar huwelijk opnieuw van de natuur. Gevestigd in Colombier was een van haar eerste wensen Genève en het Meer terug te zien. Langs dat meer ontdekte ze Chexbres, gelegen naast Vevey, dat zo gevoelig beschreven werd door Rousseau. Zij vindt Chexbres de mooiste plek van de wereld en stuurt er alle vrienden en kennissen heen die haar in Zwitserland komen opzoeken. 'Que n'êtes-vous ici avec moi pendant quelques heures!' schreef ze aan Vincent. 'Une matinée et une soirée. Ne fut-ce même une soirée car je n'ai pas encore su me promener le matin. Je me couche fatiguée & je n'ai pas encore su être matineuse et voir le lever du soleil. Ici c'est Chexbre. Ce Chexbre près de Vevay où je vous conseillai de passer en venant de Colombier par Berne et Lausanne. A présent au milieu d'un bel été ce séjour est superbe, je ne pense pas qu'il y ait rien de plus beau dans l'univers. A ses pieds le Lac, entouré des montagnes de Savoie, ces noires montagnes, qu'on a vis à vis de soi, Vevay et son riant coteau qu'on a à côté de soi et entre les deux au milieu du tableau le Valais, le Rhone qui en sort, les hautes Alpes couvertes de neige. Tout cela est d'une beauté unique, ravissante' (21 juin 1784).

Ook uit deze passage uit *Mistriss Henley* komt haar gevoelige band met de natuur goed tot uiting: 'Ce dont je me trouve le mieux, c'est de regarder dans cette saison brillante les feuilles paraître et se déployer, les fleurs s'épanouir, une foule d'insectes voler, marcher, courir en tous sens. Je ne me connais à rien, je n'approfondis, rien, mais je contemple et j'admire cet

univers si rempli, si animé. Je me perds dans ce vaste tout si étonnant, je ne dirai pas si sage, je suis trop ignorante; j'ignore les fins, je ne connois pas les moyens ni le but, je ne sais pas pourquoi tant de mouchérons sont donnés à manger à cette vorace araignée; mais je regarde, et des heures se passent sans que j'aie pensé à moi ni à mes puérils chagrins'.

Ik zou deze bloemlezing van passages uit brieven en werk, waaruit de verhouding van Belle tot de natuur zo duidelijk naar voren komt nog lang kunnen voortzetten. De natuur zal haar tot het eind van haar leven blijven boeien en ook de kunst die met de natuur zo nauw is verbonden. 'Wat zou er van mij worden', zegt ze in een brief aan Benjamin Constant, 'als ik even weinig van kunst en van de natuur zou houden als jij? Van deze laatste houd ik het meest, maar het is zo moeilijk om naar haar op zoek te gaan'.

Hier, op Zuylen, dacht ze veel aan Zwitserland, in Colombier dacht ze vaak aan Nederland en aan Zuylen, vooral gedurende het bezoek van haar jonge neef Willem-René rond 1800. Toen hij weer in zijn land terug was, en een bezoek bracht aan Zuylen, schreef hij haar hierover en voerde haar even terug naar haar kamertje en de tuinen hier. Ze antwoordde hem op 9 april 1800.

'Tout l'article de Zuylen me touche au delà de ce que je puis exprimer. Je n'y puis penser sans attendrissement. J'avois oublié ma petite comode noire, mais actuellement je la vois. J'avois aussi oublié la brulure de Zéphyr . . . Si je pouvois être transporté par les airs dans cette petite chambre verte!

Ne parlons pas de cela. Vous savez que quand je le voudrois, je ne puis ni changer M. de Charrière de place ni quitter celle où j'ai la satisfaction de le soigner. Je me suis quelque fois reprochée d'avoir quité mon père. Il ne

faut pas se donner des torts quand on ne peut les oublier. Souvenez-vous de cela, car vous serez comme moi sur ce point, tout le temps de votre vie. Oh! qu'on a tort de dire que les impressions de gens vifs sont courtes! Vives et inéffaçables impressions voilà ce qui a rempli ma vie . . .'

Enkele dagen later ging ze op hetzelfde thema verder: 'Vous devriez me dire si le beau chêne subsiste encore. Je le demande pour le savoir. De l'autre côté du fossé qui entoure jardin & tour dans l'espace qu'il y a entre la demeure de van Schayk & le village, j'ai souvent admiré un arbre fort haut d'où tomboit dans la saison un petit étui à graine qui étoit lisse, brun, triangulaire. Dites moi si cet arbre vit ou s'il est mort. Je n'ai jamais pris grand intérêt à ce qu'on appelloit le bois si ce n'est à un certain coin qui avoisinoit le passage de chez nous au jardin de mon oncle puis de mon cousin. Parlez moi un jour de tout cela, et cueillez de ma part quelques petites fleurs sauvages sous le vieux chêne. Du lierre terrestre et sa compagne, petite fleur rougeâtre, mais attention aux orties. Elles abondent dans ce même endroit. J'étois trop vive, & souvent trop ennuyée, trop tourmentée par une imagination ardente pour jouir beaucoup de ces choses-là, mais je les sentois pourtant, et je les ai reçues dans ma mémoire.'

Die herinnering is met Zuylen en met de natuur van Zuylen verbonden gebleven. Niet alleen haar herinnering, ook de herinnering van anderen aan haar. Toen zij in 1805 overleed was haar oudste broer, Willem-René nog de enige overlevende van de kinderen van de familie van Tuyl-de Vicq: Belle, Reinout, Ditie, Mitie en Vincent, die ons uit de brieven van Belle zo vertrouwd zijn geworden. Hij schreef over haar dit gevoelige rouw-vers, waarmee ik deze causerie zou willen besluiten:

(vervolg op pag. 8)

me touche au delà de ce que je puis exprimer. Je n'y puis penser sans attendrissement. J'avois oublié ma petite comode noire mais actuellement je la vois. J'avois aussi oublié la brulure de Zéphyr. Vous avez pu raconter à ma belle sœur le jour d'eau jeté sur le feu de M. de Charrière, (ou plutôt le nôtre. Vous nous y chauffez seuls,) quand je craignois les états du bois pour Mifs. Si je pouvois être transportée par les airs dans cette petite chambre verte! Ne parlons pas de cela. Vous savez que quand je le voudrois je ne puis ni changer M. de Ch. de place ni quitter celle où j'ai la satisfaction de le soigner. Je me suis quelque fois reprochée d'avoir quité mon père. Il ne faut pas se donner des torts quand on ne peut les oublier. — Souvenez-vous de cela. car vous serez comme moi sur ce point, tout le temps de votre vie. Oh! qu'on a tort de dire que les impressions des

Ombre chère et lointaine, ah! si de quelques fleurs
 Il m'eût été permis de décorer ta tombe.
 Mes tristes souvenirs, où toujours je retombe,
 auraient quelques douceurs.
 Mais hélas! Loin de nous tu choisis ta demeure
 Loin de nous fut marqué le lieu de ton trépas;
 Nous étions séparés, nos coeurs ne l'étaient pas.
 Et ma douleur demeure,
 Quand pour me retracer les lieux où je te vis,
 Seul, rêveur, je parcours le séjour de nos pères.
 Quand mon coeur se repait de ses douces chimères,
 Malgré moi je gémis.
 Qu'êtes-vous devenus! mes compagnons d'enfance?
 Vous, qui deviez un jour supporter mes vieux ans!
 Tous m'ont abandonné, plusieurs en leur printemps:
 Hélas! cruelle absence!
 J'ai donc aussi perdu ma trop aimable soeur!
 Ses vertus, ses talents sont perdus pour le monde.
 Mais elle te contemple. O sagesse profonde
 Qui fixez son bonheur.

Summary

WHY DID BELLE DE ZUYLEN WRITE IN FRENCH

The question is asked now and again, somewhat reproachfully, why Belle de Zuylen did not write in Dutch. In her own days as well, when French was far more common in the Netherlands than at present, Mr. F. van Lelyveld complained: 'Alas, were that lady so good as to write in Dutch! What an honour to Holland! What a benefit, if the common man would take a fancy to reading her through!' So on the occasion of the foundation of this society, and while making arrangements for the program of this first meeting, the question arose as a matter of course in which language our bulletin would be published and what would be the language used at our meetings. If we are not to neglect an essential characteristic of Belle's cosmopolitanism, her tendency to internationalism, we, in our days too, cannot limit ourselves to Dutch. French, however, which had such a great expansion in the 17th and 18th centuries, has seen since 1815 a gradual decrease of its influence in the Netherlands. Yet we hope that we may assume that those who are interested in Isabelle de Charrière will not shrink from a French text or French speech, for French is still a very vivid language, spoken by millions of people near our borders, while here it seems to have been expelled along with classical Greek and Latin.

(vervolg op pag. 11)

PROGRAMME

- I. CONFÉRENCE sur *Mme de Charrière et les Neuchâtelais*; lecture de quelques pages des *Lettres neuchâtelaises*, par M. PHILIPPE GODET.
- II. SONATE en do majeur (allegro moderato) de *Mme de Charrière*, exécutée par M. ALBERT QUINCHE.
 Deux romances: a) *L'amour est un enfant trompeur*, paroles et musique de *Mme de Charrière*; b) *Timarelle s'en est allée*, paroles de Segrais, musique de *Mme de Charrière*.
 Deux romances d'Estelle: a) *Voici venir le doux printemps...* b) *L'autre jour, la bergère Anette...*, musique de Georges de Montmollin, officier au régiment de Salis-Samadé.
 Chantées par *Mme ALFRED RYCHNER-PONCHON*.
- III. L'ÉMIGRÉ, comédie en trois actes, en prose, représentée pour la première fois.

PERSONNAGES:

M. Jager	M. H. WOLFRATH
M ^{me} Vogel, sa soeur.	M ^{me} F. DE BOSSET
Julie, fille de M. Jager	M ^{me} ESTHER DE MONTMOLLIN
M. de Vieuxmanoir.	M. EDMOND BOVET
La marquise de Valcourt.	M ^{me} M. BOY-DE-LA-FOUR
La comtesse de Murville.	M ^{me} GABRIELLE BURNIER
Le chevalier d'Estourdillac.	M. CARLE DE MARVAL
Le ministre de la République française	M. FRANCIS MAULER
Un domestique	M. H. DE BOSSET

Paysans et paysannes

*La scène est en Suisse, dans une maison de campagne,
 vers la fin de novembre 1793*

L'ÉMIGRÉ sera mis en vente à la fin de la soirée, au prix de 1 fr.

Après la Représentation,
 Réception et Buffet à l'Hôtel de Ville

Les oeuvres complètes d'Isabelle de Charrière

Le projet d'éditer les œuvres complètes d'Isabelle de Charrière n'est pas nouveau. Sainte-Beuve en émettait déjà le désir. Des projets nés au cours des années aux Pays-Bas, en Suisse, ne purent aboutir. En 1973, de nouveaux contacts furent pris entre quelques spécialistes intéressés venant des Pays-Bas, de Suisse, Grande-Bretagne et Belgique. Un Comité de rédaction devait bientôt voir le jour, comprenant à l'heure actuelle, J. D. Candaux (Genève), C. P. Courtney (Cambridge), P. H. et S. Dubois (La Haye), P. Thompson (Neuchâtel), J. Vercruyse (Bruxelles) et D. M. Wood (Birmingham). Des demandes de subsides introduites simultanément auprès des Fonds scientifiques néerlandais et suisse furent généreusement honorées. L'offre non moins généreuse de l'éditeur Geert Van Oorschot (Amsterdam) de prendre en charge la réalisation des œuvres complètes, vint donner l'impulsion définitive à ce projet dont l'initiative revient à Simone Dubois, qui par ses travaux a grandement contribué à relancer l'intérêt public pour Isabelle de Charrière. La Rédaction se mit donc au travail dès les premiers jours de 1974: sa première tâche fut de définir les dimensions et le propos de l'édition. Celle-ci sera aussi complète que possible, critique, et destinée à un large public. Les textes seront reproduits dans leur version la plus achevée l'orthographe et la ponctuation étant conservées sans subir la moindre modification ou recevoir le moindre ajout. Un appareil critique, très souple, suppléera aux rares difficultés d'interprétation qui pourront surgir. L'expérience acquise sur les manuscrits autographes révèle en effet une langue claire, simple, fluide: un bachelier étranger, possédant les rudiments de la langue française ne devrait pas éprouver de difficulté à sa lecture.

Un commentaire apportera les variantes et explications nécessaires à l'intelligence du texte; des notes viendront éclaircir les allusions, citations et références de l'auteur. Dans l'ensemble, les *Œuvres complètes* comprendront dix volumes imprimés sur papier bible. Les titres apparaîtront dans l'ordre chronologique selon leurs genres. La part la plus importante revient à la correspondance; le théâtre, abondant et inédit (une trentaine de pièces), les romans, les essais politiques, littéraires et moraux, les pamphlets, les vers, la musique y trouveront leur place.

Le Comité de rédaction s'est fixé un plan de préparation d'une durée de quatre ans. Bien que de nouveaux inédits apparaissent encore ci et là (entre autres des lettres non datées, de et à Benjamin Constant, une polémique avec Burke sur Rousseau, etc.), on peut dire qu'à l'heure actuelle la recherche des documents peut être considérée comme achevée. Une équipe de dactylographes fort actives, nous a permis de passer, déjà, à l'établissement du texte de nombreuses lettres, plusieurs pièces, romans et essais. Ainsi donc, l'édition critique des œuvres complètes d'Isabelle de Charrière, la première en date, constituera un événement, mais aussi la base indis-

pensable des futures études littéraires, linguistiques, politiques, philosophiques. En donnant au grand public un texte lisible de tous ses écrits, en particulier de ses nombreux inédits, le Comité de rédaction entend à la fois servir la vérité de l'Histoire et mieux faire connaître cette femme dont l'intelligence et la sobriété, à deux siècles de distance, étonnent et séduisent sans cesse.

Jerom Vercruyse

'Indien haar vrienden haar correspondentie zouden durven publiceren zou blijken dat deze in kracht en originaliteit die van menig Franse schrijfster overtreft' (Mme Huber).

'Sa correspondance, si ses amis osaient la publier dépasserait de beaucoup en énergie et en originalité celle de mainte célèbre Française' (Mme Huber).

ISABELLE DE CHARRIÈRE ET LA COMÉDIE

Fragment d'une lettre d'Isabelle de Charrière du 13 février 1799 à son amie Mme Caroline de Sandoz-Rollin sur le théâtre, publié dans le Musée Neuchâtelois, janvier-février 1963 par Charly Guyot.

... Parlons de la comédie. C'est une chose surannée et désormais absurde, à moins qu'on ne compose des pièces toutes nouvelles pour le XIXme siècle. On ne peut plus parler des rois comme de quelque chose de grand, de la liberté comme de quelque chose de réel, des travers anciens comme devant être combattus encore par le ridicule. La scène des comédies que vous joueriez est en France dans les châteaux: il n'y a plus de châteaux en France; entre des dames, des marquises et des soubrettes: il n'y a plus de marquises et les soubrettes sont dames. Je ne puis plus lire aucun drame, aucun proverbe, aucune comédie, que tout au plus Molière, qui est le comédien de l'homme plus que de la société, et lui-même il est hors de notre nature actuelle. Plus d'avares, mais des brigands. Plus de coquettes, mais des libertines; le Misanthrope tue aujourd'hui au lieu de gronder. Les femmes ne sont plus pédantes, elles écrivent des romans. Les Tartuffes jouent l'irrégion plutôt que la piété. Or je ne puis souffrir une imitation que n'imité rien de ce qui existe, une satire qui porte complètement à faux et n'a pas même l'air de vouloir corriger rien. Il y a plus. Là où l'on voit tant de crimes et de malheurs, on n'est plus que faiblement frappé des ridicules ...'

Mocht u nog beschikken over publikaties, documenten, souvenirs of andere inlichtingen betreffende Belle de Zuylen, dan zijn wij bijzonder dankbaar indien u deze wilt afstaan voor de opbouw van ons Documentatie-Archief. Inzendingen steeds aan ons Secretariaat.

Paris le 17 Avril 1868
11 Rue Montfarnasse.

Cher Monsieur

BIBL.
NEUCH.

Ms. 5925, 5.

Je vous remercie de vos agréables lettres. Il est à regretter qu'il n'y ait pas une Mme de Charrière érudite faite en Suisse à trempe. M. Jaulhier n'a jamais recueilli tout ce qu'il a publié ça & là sur elle dans les Revues: ce serait une œuvre qu'il vous appartient de réaliser. C'est là que le portrait vous vous me parlez trouverait sa place. Nos libraires Ste ne consultent guère la ressemblance pour ces gravures abandonnées à des artistes, souvent trop peu consciencieux qui vous l'autre jour que d'arriver à temps pour le jour de l'an -

Me permettez-vous de vous adresser une question bien minutieuse? Il m'en est arrivé dans Port-Royal de part d'un frère morave de Herrenhuth. Est-ce bien ainsi qu'il faut dire? Ou faut-il absolument écrire à l'allemande Herrenhut?

Veuillez agréer, Cher Monsieur, l'assurance de mes sentiments
très dévoués,

Ste Beuve

BIBLIOGRAFIE VAN NOG VERKRIJGBARE WERKEN VAN EN
OVER BELLE VAN ZUYLEN OF WAARIN VAN HAAR SPRAKE IS

DUBOIS, S. Belle van Zuylen, 1740-1805. Leven op afstand. Herdruk 1975 Zaltbommel. Europese Bibliotheek.
DUBOIS, S. Belle van Zuylen. Confrontatie met Europa. 1972. (Het spel en de knikers, profiel 5). Amsterdam. Meulenhoff Educatief.
CATALOGUS van de tentoonstelling Belle van Zuylen-Isabelle de Charrière, 15 september-20 oktober 1974. f 12,-.
TEXTES DES EXPOSÉS PRÉSENTÉS AU COLLOQUE *Actualité d'Isabelle de Charrière* (Château de Zuylen 12-14 Septembre 1974). Werkgroep 18e Eeuw. Documentatieblad 27, 28, 29. f 25,-. Beide uitgaven, Catalogus en Textes, verkrijgbaar bij de penningmeester: Drs. R. P. W. Visser, Prinseheuvellaan 5, Maarn.
BELLE VAN ZUYLEN-ISABELLE DE CHARRIÈRE. Artikelen van C. P. Courtney, P. Spigt, Pierre H. Dubois in *TIRADE*, Jaargang 19, no. 201, Januari 1975. Amsterdam. G. A. van Oorschot.
BELLE VAN ZUYLEN. De edelman en Mrs. Henley, gevolgd door Madame de Charrière ontvangt, van Marc V. Grellet. Vert. R. E. van Kuyk. 1975. Amsterdam. Meulenhoff.
DUBOIS, Pierre H. Schrijvers in hun landschap, p. 153-161. Den Haag, Nijgh en v. Ditmar, 1971.
MADAME DE CHARRIÈRE. *Lettres neuchâteloises, suivi de Trois*

femmes. Postface de Charly Guyot. 1971. Bibliothèque romande. Avenue de la Gare 39. Lausanne.
WINIKER, R. Madame de Charrière. *Essai d'un Itinéraire spirituel*. 1971. Lausanne. Editions l'Age d'Homme S.A.
WEST, Anthony. *Mortal wounds. The lives of three tormented women*. Madame de Staël - George Sand - Madame de Charrière. 1975. London. Robson Books Ltd. (£ 4.95).
BUCHANAN, D. *The treasure of Auchinleck. The story of the Boswell Papers*. 1975. London. Heinemann. (£ 8.-).
J. ROSSARD. *Une clef du romantisme: la pudeur*. Ch. III: 'Le désir de mort romantique dans *Caliste*', p. 60-79, Paris, A. G. Nizet, 1974.
Ernest GIDDEY, *L'Angleterre dans la vie intellectuelle de la Suisse romande au XVIIIe siècle*, Lausanne, 1974. Bibliothèque historique vaudoise.
C. BODINIER, *Le rayonnement de Philippe Godet*, Neuchâtel, La Baconnière, 1975.
Wij maken u erop attent dat door de Stichting Beeldende Vorming voor het jaar 1976 georganiseerde kastelenproject boekjes zijn samengesteld over Slot Zuylen en Kasteel de Haar met een historische toelichting. Exemplaren à f 5,- plus portiekosten à f 2,75 zijn verkrijgbaar bij de S.B.V., Oude Gracht 27 te Utrecht, tel. 030-331323.

(vervolg summary)

When Belle, at the age of ten, spent a year in Geneva and travelled through Switzerland and France, Europe and the Dutch Republic were already under French influence. Besides Dutch, French was also spoken and written by the Van Tuyll family. At that time several events contributed to the diffusion of French throughout Europe: the substitution of French for Latin, giving it the status of the main tongue in international affairs and diplomacy; intolerance of the Protestants in France, resulting in the emigration of thousands of them and their settlement abroad; finally the French Revolution which caused the emigration of countless people. Afterwards, during the Napoleonic period, French was able to maintain its dominant position among languages in several countries. Next to these, for the most part social and at times turbulent causes, French literature of the 17th and 18th centuries played an important part. Of no mean number were those who thought a knowledge of French necessary in order to be capable of a mere understanding of Voltaire and Rousseau. And this may be applicable to some who at present are interested in Belle de Zuylen. Possibly the most striking example of the supremacy of French during the Enlightenment is to be found in Germany: the Prussian king Frederic the Great did not want to speak any language other than French and he wrote his poems and memoirs in this language. The French intolerance of Protestants, causing the great influence of France, was made by Belle de Zuylen the subject of a pamphlet inserted in the 'Observations et conjectures politiques'.

Like many of her compatriots Belle had learned La Fontaine by heart in childhood and she never travelled without Racine or Molière in her trunk. After her stay in Switzerland and France, the French language had taken such a dominant position in her vocabulary that she had difficulty in writing letters in Dutch to her relatives. So it was obvious that Belle, whose ideal it was 'd'être du pays de tout le monde', should write and publish in French. She is a unique representative in our literature of a period in which the Netherlands were undergoing the influence of the French language, and she has, by a fusion in her language of two cultures, acquired a special distinction. To be clear: by language I mean that specific and personal way of expression, which, as text and communication, performs a function in human

society. At that time Isabelle de Charrière found those possibilities more strongly in harmony with her emotional and intellectual life in French than in Dutch. Unaffectedness is the characteristic of her style that still fascinates many readers. If she had not written in French, dissertations would not have been devoted to her recently in Italy, Switzerland, Great Britain and the U.S.A.; nor would so many studies be written about her at present, and it is clear that her language, just like that of Voltaire, Diderot and Rousseau, has not become obsolete, which as a matter of fact did happen to the Dutch language of the 18th century. Only after some decades, thanks to Multatuli, that language would gain an new balance with the 'natural' language. No Dutch text published by Belle is known. In her letters, nevertheless, she did use a Dutch word from time to time, in order to accentuate something. Only in her letters to her nephew Willem-René are there to be found now and again entire passages in Dutch, showing that she had a far better knowledge of French than of her native tongue. In any case, her literary style, which, according to Sainte-Beuve, equalled the most perfect French of Versailles, deserves special consideration. This also applies to the second question: what was Belle de Zuylen's attitude towards nature?

At Zuylen, as a child, she looked after a garden of her own, and during her first stay in Switzerland she took part in grape-gathering. The influence on young Belle of her governess, Mlle Prevost, who greatly admired Rousseau, was fundamental. Belle too was very much impressed by his 'Nouvelle Héloïse', as is evident, among other things, from letters to Baron A. van Pallandt, who was the same age and whom her parents had wished her to marry.

In Switzerland, where in childhood she was charmed by nature, she enjoyed once more, after her marriage to M. de Charrière, impressive inland scenery, especially in Chexbres. Nature would fascinate her till the end of her life, like art, so closely related to nature. At Zuylen she thought of Switzerland, in Colombier the memory of the Netherlands and Zuylen lingered on in her mind, finding expression in her correspondence with her nephew Willem-René. When her eldest brother, Willem-René, was informed of her death, he wrote a touching poem that brings back to memory the days of their youth at Zuylen.

Jaarlijkse herdenking van de geboortedag van Belle de Zuylen

Programma van de bijeenkomst en ledenvergadering op zaterdag 23 oktober 1976 op Slot Zuylen, Oud-Zuilen (Gemeente Maarssen) Utrecht.

Aanvang 10.30 uur v.m. met een kopje koffie, waarna om

11.00 uur Prof. Dr. J. Vercruyssen, voorzitter van ons Genootschap een welkomstwoord zal uitspreken en tevens de eerste spreker van deze bijeenkomst zal inleiden:

C. P. COURTNEY, van de Universiteit van Cambridge, die zal spreken over:
Belle de Zuylen et James Boswell: une amitié littéraire.

Korte pauze.

Jhr. F. G. L. O. van KRETSCHMAR, Directeur van het Iconografisch Bureau, Den Haag:
Who painted the portraits of Belle de Zuylen and her family-circle? (met dia's).

Bestuursoverdracht. Voorstel van onze vice-voorzitter om tot Bestuur te benoemen hen die tot nu toe als Voorlopige Bestuursleden zijn opgetreden.

Slotwoord.

Gaarne zo spoedig mogelijk opgave van deelname bij het Secretariaat:

Mevrouw A. C. Cosijn-Gouda, Straatweg 17 B, Maarssen (Utrecht), tel. 03465 - 1469.

Kosten van deelname à f 5,- verzoeken wij u vóór 11 oktober a.s. te willen overmaken op postgironummer 465934 t.n.v. Mevrouw A. C. Cosijn-Gouda.

Tevens doen wij een dringend beroep op de leden die hun contributie voor 1976 nog niet hebben voldaan, het verschuldigde bedrag zo spoedig mogelijk te storten op postgiro 465934 van Mevrouw A. C. Cosijn-Gouda, Straatweg 17 B, Maarssen.

Ook giften aan ons jonge Genootschap zijn te allen tijde welkom.

Réunion anniversaire de Belle de Zuylen et assemblée générale 23 octobre 1976

Château de Zuylen, Oud-Zuilen (Maarssen), Utrecht.

Programme

10 h. 30 Réception – Café.

11 h. Allocution de bienvenue par le prof. J. Vercruyssen (Vrije Universiteit, Brussel).

11 h. 10 Dr. C. P. Courtney (Université de Cambridge):
Belle de Zuylen et James Boswell: une amitié littéraire.

Brève interruption.

12 h. Jhr. F. G. L. O. van Kretschmar (Directeur Bureau Iconographique, La Haye):
'Who painted the portraits of Belle de Zuylen and her family-circle' (avec projections).

12 h. 30 Le vice-président proposera de nommer régulièrement les membres provisoires du Comité de l'Association.

12 h. 45 Composition de Belle de Zuylen ou de Zingarelli.

Comme l'an dernier, nous espérons vous voir très nombreux à cette réunion. Inscription avant le 11 octobre au secrétariat: Madame A. C. Cosijn-Gouda, Straatweg 17 B, Maarssen (Utrecht), tel. 03465 - 1469.

Frais de participation f 5,- à verser au c.c.p. 465934 de Madame A. C. Cosijn-Gouda, Maarssen. Nous prions instamment les membres qui n'ont pas encore versé leur cotisation pour 1976 de bien vouloir le faire à ce même c.c.p. (minimum f 15,-). Les dons seront acceptés avec reconnaissance par notre jeune association.